

Azîz Mahmud Hüdâyî Kuddise Sırruhû'nun *Tarîkatnâme-i Türkî* Adlı Eserine Göre Tarikat Edebleri

D R . R I F A T O K U D A N

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi

“Allah biri hakkında hayrı isterse, onu dinde fakih kılar” buyruğu ilk asırdan itibaren müslümanları fıkha yöneltmiştir. Hicri II. yüzyılın sonlarından itibaren bugün cüz'ün küllün ismiyle isimlendirilmesi kabilinden mecazen fıkıh dediğimiz şeraitin zâhiri ve artık o tarihten itibaren kalbin saflaşması ve ruhun inşirahına telmihle tasavvuf adını alan bâtın-ı şeriat olarak şeriat iki kısımda mütalaa edilmeye başlanmıştır. Zahirî azalarla ilgili hükümleri araştıran fıkıh ilmi ve ibadetlerdeki iç duygularla; bu duyguların letafetini sağlayan latifelerle ilgili hükümleri araştıran ve bunlara bağlı haller ve ruhî gelişmelerle ilgili konulardan bahseden tasavvuf ilmi.. Tasavvuf zâhir-i şeriatın bâtında da uygulanmasını sağlamak, ibadetlerin âdet olmaktan çıkıp gerçekten ibadet olmasını öğretmek içindi. Bunun için zamanla tasavvuf ilminde ekoller ortaya çıkmış ve tıpkı fıkıhın zâhirini konu edinen mezheplerin kendi usûlleri olduğu gibi, tasavvufî meşreplerin de kendi erkân ve âdâbı tesis edilmiştir.

İşte zâhir-i fıkıh ilmini ikmâl ederek fetva makamı olan kadılığa kadar yükselen ve daha sonra fıkıh-ı bâtınîde de yüksek makamlara ulaşan Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu da tasavvuf yoluna girenler için edebleri ihtiva eden *Tarîkatnâme-i Türkî* adlı Türkçe eserini kaleme almıştır. Bu tebliğimizde Hazret-i Pîr'in bu eserine göre müridin şeyhine karşı edebleri konusunu incelemeye çalışacağız. İlk defa Nûrî adında bir kişi tarafından 1287 yılında İstanbul'da *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî'nin* içinde basılan eserin¹ incelediğimiz nüshası zikrettiğimiz ilk baskıdan 50 sene sonra Şeyh'in irtihalinin 300üncü sene-i devriyesine tekabül

eden 1337 yılında, Hüdâyî Âsitânesi son postnişinlerinden olan Şeyh Mehmed Gülşen Efendi (ö. 1925) tarafından yayınlanan *Külliyât-ı Hazreti Hüdâyî kuddise sırruhu*'nun 21-28 (Matbaa-i Bahriye 1338) sayfaları arasında yer alan nüshasıdır. Eserde dikkati çeken en önemli özellik, dil olarak herkesin anlayabileceği sadelikte kaleme alınmış olmasıdır. Ayrıca Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, eserde zikrettiği konuları anlatırken hemen hepsinde her kadiyye hükmündeki cümleden sonra tasavvuf literatüründe tanınan zevâtın menkabelerinden örneklerle konunun daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu üslûp ayrıca, esere ayrı bir zevk ve tat katmış; okuyucuyu kuru bilgi ve nasihatlerden daha çok hissedilir ve yaşanabilir tecrübelerle teşvik ve terğib etmiştir. Bazı yerlerde de bunları Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivâyetlerle destekleme ihtiyacını duymuştur. Ancak bütün hepsinde dikkati çeken özellik, bunların bile herkesin anlayabileceği bir dil ve üslupla kaleme alınmış olmasıdır. Muhtemelen daha sonra bizzat kendisinin Arapça'ya *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* adıyla tercüme ettiği bu Türkçe eserini, Arabî bilgisi olmayan ve dolayısıyla herhangi bir şekilde ilim tahsili yapamamış halktan insanların bile anlayabilmesini amaçlamış olmalıdır. Kendisinin ifadelerini zikrederken de görüleceği gibi, yaklaşık 400 sene önce, bugün bile gâyet rahat anlaşılabilen bir dille ve anlamayı kolaylaştıracak örneklerle kaleme alınan eser, sadece Celvetiye tarîkine mensup olan dervişlere değil, herhangi bir tarikatla bir şeyhe intisab etmiş bütün sâiklere düstur ve yol gösterici bir özellik arz etmektedir.

Eserde dikkati çeken önemli özelliklerden biri de oldukça vecîz bir şekilde yazılmış olmasıdır. Cümleler oldukça kısa ve seçilen kelimeler halkın kolayca anlayabileceği olabildiğince Türkçe kelimelerdir. Aynı zamanda Arapça ve Farsça terkipler yerine daha yalın ve açık Türkçe ibarelerin tercih edildikleri görülmektedir. Bunun yanında eserde ilmi bir kaygı duyulmadığı, tamamen dervişlere yol gösterici bir nasihat amacıyla yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gerek rivâyet edilen hadislerin gerekse nakledilen menkabelerin kaynaklarından bahsedilmemiş, belki de şeyhe karşı teslimiyet ve pâk itikadın ilk denemesi yapılmıştır. Fakat hangi râvinin rivâyeti olduğu veya kimden nakledildiği birkaç menkabe dışında zikredilmiştir. Sohbet üslûbuyla kaleme alınan eser, bugün bile sanki Hazret-i Pîr hayatta ve kendisi sohbet ediyormuşcasına okunup kolayca anlaşılacak bir üsluptadır.

Eserin ilk girişindeki hamdele ve salveleden dışında ister kendisinin delil olarak zikrettiği ister nakiller arasında geçen âyetler dışında Arapça ibareye rastlanmamaktadır. Hamdele ve salvele de yalın ve kısa olarak, sadece iki satırda tamamlanmıştır. Ancak dikkati çeken husus, bu kadar sade ve oldukça Türkçe ibarelerle yazılmış eserde, hiçbir zaman âyetlerin anlamlarının verilmemiş olmasıdır. Bu yaşadığı zamanın ilim örfünü yansıttığı kadar Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu'nun âyetleri tercüme etme konusundaki hassasiyetini de göstermektedir. Allah lafzından sonra tenzih ve tesbih, Hz. Peygamber'i zikrederken salavât, ashâb-ı kirâm ve velîlerin adlarından sonra dua cümlelerini mutlaka zikretmiş olması, eserinin içinde söylemese de amelî olarak öğrettiği edeblerden biridir.

Hazret-i Pîr hamdele ve salveleden sonra eserinin konu ve içeriğini özetleyen sözlerinde 'Hak yoluna yürümek isteyenlerin, bu yolun yolların en şerefli ve

Külliye'nin şadırvanı

en yücesi olmakla kısır olan aklın onu anlamaya yetersiz olacağını bilmelerini ve bu yolun, taliblerini talep ettikleri matluba ulaştırdığını' ifade etmektedir. Aynı zamanda bu yol için kâmil bir mürşid ve yol hakkında derin ilme sahip bir terbiyecinin gerekliliğini de beyan eden Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruh, sözüne delil olarak Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in "Gerçekten Allah beni edeblendirdi ve edeblendirmemi güzel yaptı" hadisini zikretmektedir.

Ona göre bu yolun ilk basamağı, tâlib-i Hakk olan kişinin mürid olmadan önce kalbinin mutmain olup yerleşeceği, gönlünü dolduran bir şeyhe biât etmesidir. Bu biâtla artık mürîd olunmaktadır. Ancak bu ilk basamaktan itibaren sonuna kadar uyması ve daima düstur edinmesi gereken prensip; 'ahdini muhkem tutması, genişlikte ve darlıkta, zorlukta ve rahatlıkta o ahdi bozmayarak biâtinde sebat etmesidir'. Çünkü (men sebete nebete) "sebat eden yetişir" buyrulmuştur. Bahsedilen bu biât, Ashâb-ı Kiramdan Avf b. Mâlik radıyallahu anhunun rivâyet ettiği şu haberdeki biât gibidir. Azîz Mahmud Hüdâyî (k.s)'nin anlatımıyla şöyledir: "Avf bin Mâlik radıyallâhu anh ider: 'Birkaç kişi Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem katında idik. Allah ve Rasûlüne biât itmez misiz, didi. Biz ittik; yâ Rasûlallah, biz sana biât itmedik mi? Yine Kelâm-ı Şeriflerini îade buyurdular. Biz dahî elimiz uzadub, nenin üzerine biât idelim yâ Rasûlallah, didik. Buyurdular ki; Allah'a ibâdet idesiz, şirkden hazer idesiz, beş vakit namazı kılasız, hak sözi dinleyesiz, itaat idesiz ve kimseden nesne istemeyesiz.' Râvî ider: Ol cemaat akd-i biati şöyle sakındılar ki, hatta bazının elinden asâsı düşdükte kimseden alıvermek istemediler." İşte buradan itibaren Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruh, 've dahî mürid şeyhinden..' diyerek, artık müridin şeyhine karşı edeblerini sıralamaya başlamaktadır.

Biatten itibaren müridin uyması gereken en önemli prensip şeyhten sırrını gizlememesi, şeyhinin buyurduğu emirden başkasıyla ve yine onun telkin ettiği zikirden başkasıyla meşgul olmamasıdır.

Genel prensiplerden birisi de, müridin sâlik olduğu yolu, müntesibi olduğu tarihi tariklerin en hayırlısı itikad ederek edeblerine ve usulüne riâyet etmeye özen göstermesi; bununla birlikte, açlığa, uykusuzluğa, sükuta ve halktan uzlete devam etmesidir. Çünkü Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruh, Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhû'nun, süluktan fayda tahsil edebilmek için sekiz şart sıraladığını söylemektedir. Bunlardan ilki dâima abdestli olmak, ikincisi devâm-ı halvet, üçüncüsü dâima oruçlu olmak, dördüncüsü devâm-ı sükût, beşincisi devâm-ı zikir, altıncısı ister hayr olsun, ister şer olsun devamlı olarak havâtırı (zihne gelen menfî vehim ve hayalleri) nefyetmektir.

Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhu'nun süluktan fayda tahsiline şart koştuğu yedinci şart ise itikâd-ı pâk (tertemiz itikad) ve kemâl-i teslim ile kalbini şeyhe rabt etmektir. Bunun nasıl bir itikadla olması gerektiğini de şöyle örneklendirmektedir: 'Bütün dünya meşâyihle dolu olsa bu fakire feyz ancak bu şeyhten olur, başkasından olmaz diye itikad etmelidir. Çünkü müridin kalbinde şeyhten başkasına meyl olursa bâtını Hazret-i Vâhidiye'ye açılmaz.'

Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, meşâyih kuddise sırruhunun bu şartın riâyetine mübalağa ettiklerini söyledikten sonra Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın bu konudaki şu sözlerini nakletmektedir: "Ayna işlenecek âletler ve sebepler hazır ve müheyyâ (hazırlanmış) olsa ama usta olmasa, o ayna vücut bulmaz. İşte bu örnek gibi şerâit-i seb'ay-ı Cüneydiye (denilen yukarıda saydığımız Cüneyd-i Bağdâdî'nin yedi şartı) bulunsa ama şeyhe rabt-ı kalb bulunmasa müridin kalbi mir'ât-ı safa bulmaz (kalb aynası saflaşır parıldamaz)."

Cüneyd-i Bağdâdî'nin saydığı şartlardan sekizincisi ise, Allah'a ve şeyhe itirazı terk ederek sıkıntı ve rahatlığı Yaradan'dan bilip teslimiyet göstermektir. Allah Teâlâ'nın (asê en tekrahû şey'en ve huve hayrun lekum) "umulur ki, sizin kötü ve çirkin gördüğünüz bir şey sizin için daha hayırlıdır" buyurduğunu devamlı hatırında tutarak sâlikin 'Mevlâ kuluna en merhametli, onun halini en iyi bilen; hayır da bunda olabilir' demesidir.

Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin süluktan fayda tahsiline şart koştuğu bu sekiz maddeyi sıraladıktan sonra Azîz Mahmud Hüdâyî müridin riâyet etmesi gereken edebleri saymaya devam ederken sanki bu sekiz şartı şerh etmektedir. Ona göre mürid halvet ve inkita' vaktinde kimseye kapı açmamalı ve sohbet ve ziyaretten sakınmalıdır. Hazret-i Peygamber aleyhissalatu vesselam başlangıç hallerinde Hakk'la ünsiyet için halktan inkita' ederek (ilgisini keserek) Hira Mağarası'nda yalnız kalırlarmış, diyerek bunu delil olarak zikretmektedir.

Buraya kadar süluka giren müridin riâyet etmesi gereken genel prensipleri zikreden Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, buradan itibaren şeyhin meclisinde ve ilişkilerindeki edebleri sıralamaya başlamaktadır.

Ona göre mürid zahiren ve batınen dâima taharet üzere olmaya özen gözen göstermeli; özellikle şeyhin huzurunda abdestsiz olmamalıdır. Bunu şöyle örnek-

lendirmektedir: “Şeyh-i Ekber, kendi piri Şeyh Ebû Medyen’den kuddise sırru-humâ hikaye ider: Buyurmuşlar ki: İbtidâ hâlimde Şeyh’e varmazdım illâ zahiri mi pâk idûb kalbimi dahî kendü bildiklerimden tathîr iderdim. Eger kabûl iderse saâdetime, eger kabûl itmezse kendü şeâmetime haml iderdim.”

Bunlara ek olarak mürid şeyhe vardığında da edebe riâyet etmelidir. Aslında şeyhin huzurunda riâyet edilmesi gereken edeblerdeki prensipler bütün tariklerde aynı kaynaktan beslenmesi cihetiyle benzer olsa da zamanla kazandığı seramonik nitelik itibarıyla şeklî farklılıklar gösterebilmektedir. Burada nakledeceğimiz Azîz Mahmud Hüdâyî’nin zikrettiği huzur edebi bugün seramoni haline gelmiş Mevlevî edebiyatıyla karşılaştırıldığında şeklen görülen farklılıklarla beraber özdeki birliktelik de anlaşılacaktır. Celvetîliğin piri olan Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, zamanındaki bilinen edebe göre müridin şeyhe vardığında şeyhin dizini öpüp oturması gerektiğini söylemektedir. Ama şeyh teveccûhte iken bir şey söyleyip incitmemeli, ondan sonra halini arz ederken de kendi gördüğü (rüya, keşf gibi) vakıadan hiçbir şey gizlemeyip üstüne bir şey katarak fazla da söylemeyerek emaneti sahibine ulaştırmalıdır. Eğer şeyh müridin anlattıklarını tabir ederse can kulağıyla dinlemeli, eğer tabir etmezse şeyhi tabir etmeye zorlamamalıdır. Çünkü bazen maslahat müridin anlattıklarının tabir edilmemesinde olabilir.

Müridin şeyhin meclisinde otururken riâyet etmesi gereken edebler ise, Azîz Mahmud Hüdâyî’ye göre, müridin şeyhin huzurunda kaftanının yenini çıkartarak oturmaması ve şeyhin söylediği sözleri içten bir kabulle can kulağıyla dinleyerek şeyhten başkasına iltifat etmemesi ve etrafına bakınmamasıdır. Şeyhin huzurundan ayrılırken de, yine Azîz Mahmud Hüdâyî’nin yaşadığı devirdeki bilinen edebe göre, şeyhin dizini öperek gitmeli, bir iki adımlık mesafeyi geri geri gitmeden hemen şeyhe arkasını dönmemelidir.

Şeyhle müridin günlük hayattaki muaşeretlerindeki edeblere de değinen Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, şeyh ayakta iken dervîşin oturmamasını, şeyh meclise gelip gittiği zamanda da dervîşin ayağa kalkmasını söylemektedir. Dervîş, şeyh selam verdiğiğinde iki elini bağlayarak tevazû ile şeyhinin selamını almalı, kendi selam verdiğiğinde de yine aynı şekilde yapmalıdır.

Dervîşin dikkat etmesi gereken edeblerden biri de, zikir halkasından başka yerde şeyhe arkasını dönmemesidir. Eğer şeyhiyle birlikte seferde olurlarsa bu istisnadır. Sefer durumunda da bu edeb şeyh yayan olmadığı taktirdedir. Eğer seferde şeyh yayan olursa, gece vakti şeyhle ökçe hizasında gitmeli, gündüz vakti ökçe hizasında gitmeyerek geriden takip etmelidir. Şeyh yayan iken dervîş bineğe binmemeli, şâyet binmesi gerekirse şeyhin hazır olduğu toplulukta binmemelidir. Dervîş şeyh işaret etmediği müddetçe şeyh ile beraber yürümemeli, namazda da beraber namaza durmamalıdır. Ancak şeyh saf tertibi için işaret ederse şeyhin yanında ve birlikte namaza durabilir. Namaz tamamlandıktan sonra yine yerine geçmelidir.

Dervîş şeyhin eşyalarını kullanmamalı; şeyhin seccadesine ayak basmamalı, yerine oturmamalı, ibriğinden abdest alarak ibriği kullanmamalı, şâyet şeyhin asasını getirip götüren dervîşe, asayı aldığı ve verdiği zaman şeyhin elini öpmeli ve asayı koyduğu zaman da temiz yere koymalıdır.

Aynı şekilde, şeyh dervişe küçük bir şey ihvan edip verirse, derviş şeyhin ihvan ettiği o şeyi büyük görüp seccade ve ayakkabı müstesna ayak altına almamalıdır. Bir toplulukta şeyh dervişe bir şey ikram edip sunarsa, derviş de şeyhten uzakta olup eli yetişmese oturduğu yerden ayağa kalkarak tazim etmeli, saygı göstermelidir.

İster yakın olsun, isterse uzak olsun fark etmeksizin, derviş bir yere gidecek olursa, şeyhten izinsiz gitmemelidir. Eğer şeyhi yerinde olmayıp, dervişin gitmeyi tehir etmesi de mümkün olmayan bir maslahat bulunursa, bu durumda hiç değilse dervişin şeyhin kapısına gelip halini samimiyetle içinden arz etmelidir. Aynı şekilde, derviş şeyhin bulunduğu mahalden uzakta bulunup, bu halde bir müşkili olursa, şeyhin bulunduğu yöne yönelip ruhanîyetinden istimdad etmelidir. Eğer dervişin kalbini bağlamasında bir bozukluk yoksa o müşkil çözümlenip göğsünde inşirah (genişleme) meydana gelir.

Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu der ki; 'Hâsıl-ı kelâm, her halde edebe riâyet idûb şeyhden izinsiz bir iş itmekden yâhûd icâzetsiz bir yere gitmekden hâzer ide.'

Dervişin riâyet etmesi gereken edeblerden biri de, mücahede ve azîmet tarafını bırakıp müsaade ve ruhsat yönünü tutmamasıdır. Çünkü ruhsat tarafını tutarsa terakki etmekten geri kalır.

Derviş, şeyh bir hizmet teklif ederse bu hizmeti geciktirmemeli ve ona bir maslahat da katmamalıdır. Aynı zamanda hizmetin sebebinin ve vechinin açıklanmasını da istemeden o hizmeti eda etmeye niyet ederek hemen başlamalıdır. Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu bu edebten sonra bunu teyid edecek bir olay rivâyet etmektedir: Meşâyıhtan biri bir müride 'eğer şeyhin seni bir hizmete gönderse, yolda bir mescide uğrasan ve o anda namazda olsalar ne yapardın' diye sorunca mürid cevap vererek 'o hizmeti eda edip ondan sonra namazı kılardım' dedikten sonra şeyh 'istihsan yolunu tuttu; bundan maksad hizmette ihtimam göstermektir, yoksa -hâsâ ki- namaz emrinden gevşeklik ve tembellik göstermek değildir, zira şeriat-ı şerif esas güldür ve yolların en hayırlısının en yücesidir' demiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'ye göre aynı şekilde, derviş zahir hasebinde hakkın kendi yanında olduğunu, (kendisinin haklı olduğunu) anlarsa da şeyhin sözünü reddetmemelidir. Çünkü müridin şeyhe itirazı, kendi yoluna tam bir engeldir; bilakis ehl-i tarikat katında haramdır. Çünkü bunlar katında mürid, kendi iradesini yok etmiş olan kimsedir. Eğer müridin kendi iradesi olursa o zaman o ehl-i nefis ve ehl-i hevânın mürididir. Böyle değilse ehl-i Hak ve Hudâ'nın yolunun mürididir.

Azîz kuddise sırruhu, bunları özetlerken 'hâsıl-ı kelâm, dervîş şeyhine sû-i zann itmekden hâzer idûb belki tarîk-i Hakk'a ârif ve ibâdullâha nâsîh i'tikâd ide ve anlamadığı yeri inkâr itmeye' dedikten sonra yine bir rivâyetle bu sözlerini desteklemektedir: Bir derviş şeyhini bir masiyette gördü, yine münkir olmayarak yerini değiştirmede ve hizmetini kusur etmedi. Şeyh onun sadakatini görerek yüzyüze bu durumu sordu. Derviş cevap vererek 'Ey şeyh! Fakîr, sizin masum

olmanızı itikad ederek hizmetinize başlamadım. Bilakis Hakk yolunu bilen ve sülûkun keyfiyetine vâkıf olduğunuzu itikad ettim ki, benim isteğim odur. Değilse, masiyet edip etmediğiniz yine kendinize ait; Rabb'iniz ile kendiniz arasında bir iştir,' dedi. Şeyh dervişin bu söylediklerini işitince ona hayır duada bulundu ve kısa zamanda o derviş güzel bir hale ve yüksek bir makama ulaştı. Azîz'e göre, işte bu şekilde, dervişe gereken, her halde sû-i zann ile inkârdan sakınmaktır.

Dervişin şeyhine karşı, masiyet üzere görse dahi, sû-i zandan sakınarak itikadını bozmaması gerektiğini anlattıktan sonra Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu eserinin bu yerinde sülûktaki olan müridleri bırakarak vâsıl olmuş olan şeyhlere de tavsiyede bulunmaktadır. Bu tavsiye aynı zamanda, yukarıdaki zikrettiğimiz satırlarda anlatılan, şeyhe karşı uyulması gereken edeblerin en önemlisi olan şeyhe sû-i zanla inkâr etmekten sakınıp her hâl u kârda itikadını bozmaması edebi sebebiyle ehl-i tarikatın tümüne yapılan eleştirilere fırsat vermemeyi önemsenenin gerekliliğini de göstermektedir. İşte bu yüzden şeyhe gelince, ona layık olan da şeriat-ı şerifeye muhalif olan yasak olan şeylerden ve töhmet altında bırakacak yerlerden (ittekû mevâdî'a't-tuhemi) "töhmet yerlerinden sakınınız" emrinin gereğine uyarak sakınıp hem şeyh efendi kendi mertebelerini tekâmül etmeli ve hem de Allah'ın kullarını ister mürid olsun ister olmasın, sû-i zandan kurtarmalıdır. Çünkü şeriat-ı şerifenin hükümleri asılların aslı ve hem Allah katında, hem de insanlar nezdinde kabul görmenin sebebidir. Hatta büyüklerden bazısı 'şeriatın hükümlerine hıyanet eden ilâhî sırlara emin olmaz, Allah sübhânehû ve Teâlâ Kendi esrârını emin olan kullarından başkasına vermez,' buyurmuşlardır.

Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu bunları da Ebû Hamza-i Horasânî'ye isnad ettiği şu sözlerle takviye etmekte ve Hazret-i Ali radiyallahu anh'ten bir rivâyeti nakletmektedir. Ebû Hamza-i Horasânî buyururlar ki; 'Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ittibâ etmekten başka Hakk yolunu gösterecek bir delil yoktur.' İmâm Ali kerremallahu vechehu da buyururlar ki; **(et-turuku külluhâ mesdûdetun ala'l-halki illâ alâ men'iktefâ esera Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve selam)** "Yolların tümü, Allah'ın Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem'in izini sürüp onu örnek alan kimseden başka mahlukatın hepsine engellenmiştir."

Azîz, şeyhlere bu nasihatları yaptıktan sonra, ehl-i tarikat tarafından kendisine yapılabilecek itiraza ve bu sebeple sorulabilecek soruya da cevap vererek şunları söylemektedir: Zâhirlere kınanmış, bâtınları övülmüş bazı meşayıhtan bazı şeyler rivâyet edilmektedir. Meselâ meşayıhtan bazısı şarap kasesini ellerine alıp ağızlarına götürdüklerinde bala çevrilmesi gibi şeyler.. İşte bunları zikrettikten sonra evliyânın büyüklerinin bunları zayıf olanların halidir diye söylediklerini; kâmil olanların mertebelerin hepsine yerli yerinde riâyet eden kimse olduklarını belirtmektedir.

Bu izahlardan sonra tekrar müridin uyması gereken edeblere dönen Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, vücûb kaydıyla dervişe halini başkasına ifşa etmekten sakınıp şeyhin sırlarını korumakta son derece ihtimam göstermesi ge-

Aziz Mahmud Hüdâyi'nin
yazılı gömleği

rektiğini söyleyerek ‘mahluk sırrına emin olmayan Halık sırrına emin mi olur,’ istifhâm-ı inkârisiyle bunu pekiştirmektedir. Bunu bir hikâyeyle daha anlaşılır olması için şöyle izah etmektedir: Bir mürid, eminlik iddiasını ederek birtakım ilâhî sırların verilmesini isterdi. Şeyh kendisi müridin halini bilirdi. Bir gün şeyh, müride halini bildirmek için bir koyunu boğazlayıp bir çuvala koyarak ellerini kana bulaştırdı. İddia sahibi mürid gelip şeyhi görünce bu durumu sordu. Şeyh, dervişlerden biri için ‘filanı öldürdüm, sakın bu sırrı kimseye ifşa etme’ dedi. Aslında öldürmekten muradı söylediği o dervişin hevây-ı nefesine muhalefet etmekle nefis öldürmek idi ki, iddia sahibi müride söylediği sözle yalan sadır olmamış olsun. Daha sonra o çuvalı o mürid ile birlikte bir yere defin etti ve diğer öldürdüm dediği dervişini gizleyerek babası istemeye geldiğinde bile buradadır diye göstermedi. Bir zaman sonra o eminlik iddiasında bulunan müride tarikat yoluyla şiddet ve zorluk yapınca mürid tahammül edemeyerek o dervişin babasına varıp ‘Oğlunu şeyh öldürmüştür. Ben de onunla birlikte defin ettim,’ dedi. Bu durum o zamanın padişahına arz olununca padişah şeyhin yüceliğini ve kıymetini bildiği için tevakkuf ederek ‘Hele kadı ve adaletli kimseler görsünler’ dedi. O mürid şeyhe kötü sözlerle söverek yanlarına geldi, olay yerini gösterdi. Gösterilen yeri açıp gördüler ki, boğazlanmış olan şey bir koyundur, o kimsenin oğlu hayattadır. Bu durumu görünce o iddia sahibi mürid utanarak yaptığından pişman oldu.

Yukarıdaki edebi bir hikâyeyle açıkladıktan sonra müridin riâyet etmesi gereken yeni bir edebi zikreden Azîz Mahmud Hüdâyî, bu edebi ise teşbih ve temsil yoluyla açıklamaktadır. Dervişe gerekli olan şeylerden biri de şeyhin kendisine yaptığı şartı ister güç olsun, ister kolay olsun, kabul etmesidir. Çünkü Hakk yolu mücadele ve zorluk yoludur, yoksa müsaade ve rahat yolu değildir. Zira yol seferdir ve sefer kendisi Cehennem ateşinin azabından bir parçadır. Yolcu, yolda huzura tamah ederse ulaşacağı yerden geri kalır.

Derviş, halkın kendisine salih bir kimse nazarıyla bakmalarına ve yine kendisinden dua ile yardım etmesini istemelerine mağrur olmamalıdır. Şâyet mağrur olursa felah bulması güç olur. Zira bu hazlarından biridir. Bu yolda bir kimseye ise beddua etseler (**ezâkake’llâhu ta’me nefsik**) “Allah sana nefsinin tadını tattırsın” derler. Bu yüzden bundan sakınmak gerekmektedir.

Buraya kadar, müridin şeyhinin huzurunda ve gıyabında ona karşı edeblerini, itikadının nasıl olması gerektiğini ve nefesine karşı mücadeledede temel prensipleri bildiren Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhû, artık buradan itibaren batnında riâyet ettiği edeblerin bir tür zâhire etkisi olarak görülebilecek veya zâhirin bâtna inkılâbı umuduyla yukarıdaki edeblerde de zikredilen sünnet-i nebevîyyeye ittibanın teferruatına girmektedir.

İşte zâhiren uyulması gereken edeblerin başında Azîz Mahmud Hüdâyî dervişin nasıl giyinip, nasıl hareket edeceğini söylemektedir. Ona göre derviş giysi cinsinden bir şey giydiğinde ve mescide veya eve girdiğinde sağ tarafı ile başlamalıdır. Elbiselerini çıkardığı veya mescid yahut evden çıktığı zaman ise sol tarafı ile başlamalıdır. Fakat helada durum bunun aksidir. Şeyh Ebû Saîd kuddise sırruhu, bir kişi mescid ziyarete gelip, sol ayağını mescide önce sokunca Şeyh

azarlayarak ‘Rabb’imin evinde edebe riâyet etmeyenin bizimle sohbeti yok’ diye buyurmuşlardır.

Aynı zamanda derviş kible tarafına tükürmemeli ve yine şeyhin huzurunda da tükürmemelidir. Eğer balgamı gelirse nazıkce mendiline almalıdır. Fakat yutulmasının evlâ olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde kibleye karşı veya aya ve güneşe karşı bevl etmemelidir. Abdestini de kibleye karşı almalıdır. Abdestten sonra ‘abdestin şükrü’ diye niyet ederek iki rekât namaz kılmalıdır.

Derviş, şeyhin bulunmadığı yerde bir topluluk ile zikir etmemelidir. Zikir hal-kasında ve başka yerde kendi istek ve iradesi ile başını açmayıp daima edebe ri-âyet etmelidir. Azîz kuddise sırruhu’nun bu ifadesi her zaman dervişin başını açmadan durması gerektiğini göstermektedir.

Derviş halinin kendisine galib gelmesi ile iradesi kalkmadığı müddetçe na’ra at-mamalıdır. Eğer şeyhi ile bir zikir meclisinde olup kendisine birtakım vâridât ârız olursa dervişin riâyet etmesi gereken edeb, kendisinden geçmediği müddet-çe hareket etmemesidir. Kendisinden geçmesinin alâmeti ise ne kendisini, ne bu-lunduğu topluluğu, ne de söylenilen sözü bilmemesidir. Bu şekilde kendinden geçtiği zaman hüküm dervişe gelen vâride ait olur, hareketi ve bir yerde durma-sı kendisinden olmaz. O zamanda ne yaparsa şaşır-mamalıdır fakat bunun ardın-dan kendine geldiğinde yine edebe riâyet etmelidir. Kendine geldikten sonra edebe riâyet etmeyene münafık demişlerdir. Eğer vecd halinde derviştten bir şey düşerse şeyhi o düşen şeyi alıp söz söyleyenlere vermeli, yoksa teberrük diyerek aralarında taksim etmemelidirler. Şâyet derviştten değil de şeyhten bir şey düşerse, toplulukta bulunanlar teberrük diyerek aralarında taksim etmelidirler.

Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu’nun tavsiye ettiği edeblerden bir diğeri de dervişin dilini gıybet ve nemîmeden, kötü sözlerden; hatta mutlak bir ifadeyle, faydasız sözlerden sakınmasıdır, ta ki Allah’ı zikretmenin yeri olan dili yakışmaz (nâsezâ) sözlerle kirlenmiş olmasın. Çünkü derviş gereğinden fazla konuşmaktan sakınmakla dilin ibadeti olan Allah’ın zikrinden mahrum olmamalıdır. Azîz kuddise sırruhu, bu edebi de bir hadis-i şerifle teyid etmekte ve bu hadisi Gazzâlî’nin şerhiyle açıklamaktadır. Hazret-i Peygamber (**Tûbâ limen emse-ke’l-fadla an lisânihî ve enfeka’l-fadla min mâlihî**) “Dilinden gereksiz olanları tutup bırakmayan ve malından da artığını infak edip veren kimseye müjdeler olsun!” buyurmuşlardır. İmam Gazzâlî şöyle söylemektedir: ‘Şimdi halk bu hadis-i şerifi kalb ederek mallarının artığını saklarlar, dillerinin artığını saklamazlar. Ebû Bekr Sıddîk radiyallahu anhu dillerinin üzerine bir taş koyarak (**hâzâ evra-denî’l-mevârid**) “işte bu, gelenleri (vâridâtı) bana getirdi,” buyurmuşlardır.

Sülûktaki müride Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu’nun uymasını tavsiye ettiği edeblerden biri de dervişin yürüdüğü zaman ayağı üzerine bakıp nazarını harama bakmak şöyle dursun, mutlak bir ifadeyle, faydasız mübaha bakmaktan bile sakınmasıdır. Ona göre mutlak anlamda faydasız mübaha bakmaktan sakınmak hoş ve güzel bir edebdir. Hatta derviş yanında oturan kimse hakkında kendisine bir şey sorulduğunda sıfatını bilmemelidir. Azîz bunu söyledikten sonra ‘nerde kaldı ki şeyhin sıfatından haber vere,’ demekle ince bir üslupla bir başka edebi daha öğretilmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî, sülûktaki müride söylediklerini ‘hâsıl-ı kelâm derviş edeb riâyetinde tamâm ihtimam itmek gerektir,’ cümlesiyle özetledikten sonra *Tarîkatnâme-i Türkî* adlı eserine Arapça ifadeyle bir bölüm eklemiştir: (*Faslun fi Âdâbi Ehli't-Tarîkati ve Evsâfihimi'l-Kerîmeh*) ‘Bu, Tarîkat Ehlinin Edepleri ve Yüce Vasıfları Hakkında Bir Bölümdür.’ O bu bölümü tarîkat ehli olan sadıkların bazı yüce vasıflarını, tarîka sâlik olan (yolda yürüyen) dervişlerin hissedâr olmaları (pay çıkarmaları) amacıyla zikrettiğini söylemektedir. Bu ifadeler bize Azîz kuddise sırruhu’nun yolda sülûk eden dervişleri ehl-i tarîkat olarak saymadığını göstermektedir. Ona göre tarîkat erbâbı sâdıklar zümresinde olan zevâtdır.

İşte sâdıklar zümresinde olan tarîkat erbâbının övülmüş vasıflarından bazıları şunlardır:

Sözlerinde doğruluk üzere olup yalandan son derece sakınırlar. Hatta onlar işittikleri her sözü söylemezler. Zira hadîs-i şerifte şöyle vârid olmuştur: **(Hasbu'l-mer'i kizben en yuhaddise biküllî mâ semia)** “Kişiye, işittiği her şeyi söylemesi yalan olarak yeter!”

Erbâb-ı tarîkat dediğimiz sâdıklar riyazet ve tehzîb-i ahlâk ederler. Azîz kuddise sırruhu, bu vasfı ‘yani, nefisini ahlâk-ı zemîmeden pâk idub ahlâk-ı hasene ile tezyîn iderler’ diyerek açıklamaktadır. Bundan sonraki vasıflarda da yolda sülûk edenlerin hissedâr olmaları amacıyla kısa açıklamalar görülmektedir.

Tarîkat erbâbının vasıflarından bir diğeri de mücahade etmeleridir. Yani, nefse istediğini vermeyip açlığa, susuzluğa, çıplaklığa ve sâir mekârih-i bedeniyyeye (bedene zor ve ağır gelen mücahedelere) sürerler.

Yine onlar, her hâl u kârda, her zaman nefislerini muhasebe ederler.

Onlar kendilerinden başkalarına, kendi nefislerine sandıklarının aynısını sanırlar. Kimseye sû-i zan etmeyip hakaretle bakmazlar. Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, bu tarîkat ehli sâdıkların ‘bir kimse kendi mertebesini ve başkasının mertebesini bilmeden kendisini o diğerkimseden yüce tutarsa cahil ve mağrurdur’ buyurdıklarını söylemektedir.

Bu sadıklar, haramlardan, şüphelilerden ve nefsin fâsid maksadı olan yerlerden de sakınırlar.

Bunlar cûd ve sehâ, bezl ve atâ üzere olup iki dünyayı da kalblerinden çıkarırlar. Bir ihtiyaç sahibi onlardan borç istese, o borcu tekrar almamak niyetiyle verirler. Alan kimse borcunu getirse almazlar, eğer ısrarla almaları istenirse, alıp bir fakire vererek kendi mülklerine sokmazlar. Yolda bir şey düşürseler ister (para gibi) nakd olsun, ister giyip taşıdıklar bir şey olsun onu dönüp aramazlar. Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu burada Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bir keresinde bir şey düşürüp onu istediklerinin nedenini açıklamaktadır: ‘.. ânı talep itdiklerinin vechi budur ki ol nesne Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ'nın imiş, bizim sözümüz kendünün olduğu yerededir.’ Azîz kuddise sırruhu burada ihbardan inşaya dönerek sâdıklar dediği tarîkat erbâbına da tavsiyede bulunmaktadır. Eğer o düşürüp almadığını kaybolmuş mal saymak hatırına gelir ve bu düşünce galip gelirse, o şeyi düşürdüğü yerde durup bir ih-

tiyaç sahibi oradan geçtiğinde ona 'al' diye emretmeli , kendi mülküne katmamalıdır. Eğer oradan geçen ihtiyaç sahibi o kimse tarikat erbâbından olan bu zat istemeden düşen o şeyi alıverirse, o zaman düşüren zat alıp almamakta muhayyerdir; isterse alır, istemezse verir.

O tarikat erbabı olan zatlar arkalarına da bakmazlar. Gerekirse, bütün uzuvlarıyla birlikte dönerler. Şeyh Şiblî, bir kişi kendisini arkasından çağırdığında ona cevap vermeyerek 'bunlar arkalarına bakmazlar ve geriden çağırana cevap vermezler' demiştir.

Onlar fakr, zillet, meskenet, huşû', hudû', tevâzû' üzere olurlar; ki sonunda bu sayılanların zıdları olan ilâhî isimler kendilerinde zuhûr edip ubûdiyetin ruhu-na ulaşırlar..

Bu zatlar, ister halkla olsun, ister uzuv ve vücudlarının bölümleriyle olsun her şeyde her hâl u kârda, her zaman adaleti gözetirler. Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu onların bu vasıflarıyla ilgili de bir hadis rivâyet edildiğini nakletmektedir. Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ayaklarının birindeki na'l-i şerîfinin atkısı kopunca diğer ayaklarından da na'l-i şeriflerinin diğer tekini, mübarek ayaklarının biri zahmette, diğeri rahatta olmaması için çıkarmışlardır.

Yolda sülûk edenlere yolun edeblerini tavsiye ettikten sonra erbâb-ı tarikat olan sâdıkların vasıflarını sâliklerin hissedâr olmaları amacıyla sıralayan Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu tekrar edebleri zikretmeye dönmüştür. Fakat bu edebleri kemâliyeteye ulaşmamış hal sahibi kalb ehline, vakit ehline ait olarak kaydetmektedir.

Ona göre ricâlin (muhtemelen ricâlullahı kasetmektedir) ulaştıkları yere ve ehl-i kemâlin makamına ulaşmayan ashâb-ı kulûb (kalb ehli zevât) ve erbâb-ı ahvâl (hal ehli kimseler)in riâyet etmesi gereken edebler şunlardır: Bunlar zikir meclislerinde münkir olan kimselerle oturmamalıdırlar. Hatta, o münkirlerin giysilerinden ve eşyalarından hiçbir şeyi almamalıdırlar. Çünkü bu hallerinin değişmesine sebep olur. (Azîz'in ifadesiyle) Bayezid-i Ekber kuddise sırruhu, halleri zamanında, kendilerinde vahşet ve değişiklik müşahade ederek buldukları mekanın aranmasını emr etmişler; bu aramada bir münkirin ayakkabısı bulunmuştur.

Ehl-i vaktin edebleri de şunlardır:

Bunlar buldukları vaktin gerektirdiği şeyi yaparak başka bir vakitte yapılması gereken şeyle buldukları vakitte yapmakta oldukları şeyle kendilerine keder ârız olmaması için karıştırmazlar. Bu edeble ilgili olarak da Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu bir menkabe rivâyet olunduğunu söylemektedir: Yine onun ifadesiyle ululardan biri mutlak tecrid vaktindeyken kendisinde vahşet buldukları yeri aramışlar; o yerde bir torba üzüm bulunmuş ve bunu gördüklerinde de 'bizim evimiz aynı bakkal evi olmuş' diye söylemişlerdir. Yine onlardan biri de kendilerinin verâlarını tetkik ve muhasebe zamanlarındayken önünde yanan kandilden kendisinde keder ârız olunca arkadaşlarından sormuşlar, getiren kimse cevap vererek 'birinden bir defa yağ getirmek için bir şişe aldım, iki defa getirdim' demiştir.

Üst bahçe kapısından Camii girişi ve Hünkar Mahfilî

Vakt ehlinin edeblerinden bir diğeri de şudur: Bunlar Allah Sübhanehu ve Teâlâ'nın kullarının rızıklarına dâmin ve kefil olması sözüne güvenip dayanarak her hâl u kârda tevekkül eder ve O'na sarılırlar. Hâtem-i Esam kuddise sırruhu kendisine 'nerden yersin' (geçimin neredendir) diye sorduklarında **(ve lillâhi hazâinu's-semâvâti ve'l-'ardi ve lâkinne'l-munâfikîne lâ yefkahûn)** "Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ın mülküdür, fakat münafıklar anlamaz ve bilmezler" âyetini okuyarak cevap vermiştir. Ma'rûf-u Kerhî kuddise sırruhu bir gün namazda bir imama uydu. Namaz tamamlandıktan sonra imam efendi 'nerden yersin' (geçimin neredendir) diye sorduğunda 'bekle senin arkanda kıldığım namazı iade edeyim, zira rızıkta şek ve şüphe eden Hâlik'ında da şek eder' diye buyurmuşlardır.

Bu iki rivâyeti zikrettikten sonra Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu, rızık hakkında üzerinde olunması gereken itikadı temsil ve teşbih yoluyla belirtmektedir: Kula gerekli olan Mevlâ'ya güzelce itaat ve istikametinde doğruluktur; yoksa geçimi tedarik efendi üzerine gereken bir şeydir. Güven ve itimadında gerçekten dosdoğru olanı Allah Sübhânehû ve Teâlâ her hâl u kârda başkasına muhtaç olmaktan saklayıp zorlukla karşılaştığı yerlerde yardım elini uzatır; sağlığında ve hastalığında yardımcı olur.

Bu nasihatlarını Ahmed b. Ebi'l-Cevârî'nin şu anlattıklarıyla bunu pekiştirir: 'Muhammed b. Semmâk hasta oldu. Bevlini bir şişeye alıp hristiyan bir doktora iletme istedim. Yolda giderken temiz elbiseli, güzel kokulu bir kişiye rastladım. Bana 'nereye gidiyorsun' diye sordu, ben de meseleyi anlattım. Bana 'eğer öyleyse, Hakk'ın velisine düşmanından yardım mı istersin, elindeki yere vurup İbni Semmâk'a da şöyle söyle: Elini ağrıyan yerine koysun ve **(ve bi'l-Hakki enzel-nêhu ve bi'l-Hakki nezele)** "onu Hakk'ın yardımıyla indirdik, o da Hakk'ın yar-

dımıyla indi” desin’ deyip kayboldu. Dönüp gelerek İbn Semmâk’a olan biteni anlattım. O da o kişinin dediği gibi yapıp o anda o hastalıktan kurtuldu. Bana da ‘o gördüğün kişi Hızır Nebî idi’ diye buyurdu.

İşte bütün bu edeb ve nasihatları anlattıktan sonra Azîz Mahmud Hüdâyî kud-dise sırruhu, eserini edeblere teşvik ve terğib eden şu cümlesiyle tamamlamak-tadır. “Hâsıl-ı kelâm, Cemâl-i Hakk’a âşıklar ve sülûkunda sâdıklar, envâ’-ı mü-câhede ve riyâzet ve âdâb-ı tarîkati riâyette tamâm-ı dikkat idub nice hâlât-ı se-niyye ve ezvâk ve makâmât-ı aliyyeye vâsıl olmuşlar.”

Biz de bu tebliğimizi 1338 yılında Mehmet Gülşen Efendi tarafından yapılan baskısında eserin sonuna eklenen Azîz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu’nun ‘Pend u Nasîhat’ adlı manzumesiyle tamamlıyoruz:

*Râh-ı Hakk gâyet ile ince imiş
Lîk güçlük Hakk’a irince imiş
İstedüğüne Hakk kolay getirür
Az zamanda muradına yetürür*

*Nefs beriyyesinde (çöl, sahra) kalma begim!
Dürlü dürlü hevâya dalma begim!*

*Böyle kalmaz geçer bu köhne bahar
Saña koymaz berîd-i leyl u Nehâr*

*Nakd-i ömr-i azîzi virme yele
Her zaman fırsat ise girmez ele*

*Mâsivâ yolların ubûr (karşıya geçmek) ide gör
Ka’be-i vasla îr huzûr ide gör*

*Hâli kô, ola gör makâma karîn
Çün aña dahil olan olur emîn!*

DİPNOTLAR

¹ Yılmaz, Hasan Kâmil, “Azîz Mahmud Hüdâyî”, DİA, İstanbul 1991, c. IV, s. 340.